

STANKOVIČEVO SLOVSTVENO DELO IN SLOVENCİ*

Na videz se zdi težko pojasniti, zakaj se prvi zapis o Borisavu Stankoviću v slovenskem tisku pojavi že 1902, prvi odmev v slovenski publicistiki pa šele 1918, skoraj dvajset let po izidu njegove prve knjige. Če predpostavljamo, da je za Aškerčevega urednikovanja pri Ljubljanskem zvonu bil srbski pisatelj še nepriзнan in če upoštevamo Aškerčevo nagnjenje do slovanskih književnosti, nam bo razumljivo, da je za časopis priskrbel prispevek o Stankoviću iz Beograda. Tako je prvi glas o Stankoviću objavljen v Ljubljanskem zvonu 1902, in sicer v eseju Andra Gavrilovića Novija pripovetka u Srba.

Gavrilović, ki je istega leta napisal neslavni pamflet na račun Jovana Skerlića in njegovega modernega literarnoestetskega pristopa k Bogoljubu Atanackoviću, je bil urednik časopisa Iskra, v katerem so bila objavljena najzgodnejša Stankovičeva dela. Urednik jih je sprejel, čeprav so jih prej pri treh drugih listih zavrnil. In tako tedaj s posebnim zadoščenjem in zadovoljstvom, toplo in privrženo piše o Stankovičevi kratki prozi, o zbirki Iz starog jevangjelja. Eseg je bil v Ljubljanskem zvonu objavljen v srbsčini.

Sicer so posamezni slovenski publicisti tedaj še dokaj pazljivo spremljali slovstveno življenje pri Hrvatih, Srbih in Črnogorcih. Tako je Anton Debeljak pisal o Mićunu Pavičeviću, Isidori Sekulić. Nikolu Ostojiću, Milutinu Uskokoviću in o drugih, Rajko Perušek pa prav tako proti koncu prejšnjega in na začetku tega stoletja o Svetozaru Čoroviću, Hasanu Fehimu Nametku kot prevajalcu Mustafa Rešida, Ivu Čipiku, Jovanu Dučiću, Petru Kočiću. Vendar pa je o Stankoviću, čigar poglobljena dela so izšla do 1911, prvi slovenski glas objavljen šele leta 1918.

Kaže, da je slovenska publicistika pazljiveje spremljala slovstveno življenje na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, v Vojvodini pa celo Črni gori, a šibko v kraljevini Srbiji. Bibliografski podatki zares potrjujejo to domnevo, tako ob že omenjenih imenih kot tudi ob drugih, npr. ob Josipu Tominšku, Franu Ilesiču, ki so se kasneje posvetili temu delu. Vzrok je sila preprost. Knjige iz Srbije so stežka prihajale v Slovenijo. Okoliščine, ki so temu botorovale, lahko iščemo in spoznavamo na obeh straneh. Pri tem se bo na srbski strani pokazala še manjša živahnost, ker tudi slovenske knjige niso pogosto prihajale v Srbijo. Eden zgodnejših piscev o Stankoviću pri nas piše o tem neposredno in osvetljuje zadevo tudi posredno.

Značilno je in hkrati razumljivo, da sta prva kritična zapisa o Stankoviću pri Slovencih objavljena ob zagrebški izdaji njegove Nečiste krvi. Pisec prvega je Joža Glonar, objavljen je v Ljubljanskem zvonu 1918. Posebej poudarja spremno

* Besedilo je prirejeno po referatu, ki ga je pisec posredoval decembra 1976 v Vranju na simpoziju ob 100-letnici B. Stankovića, v organizaciji Mednarodnega slavističnega centra SR Srbije. V srbsčini izide v celoti skupaj z bibliografijo.

besedo Milana Ogrizovića k hrvaški izdaji romana. Po Ogrizovićeve besedah, ki so pravzaprav prilagoditev Skerličeve oznake, je Stanković »u prvim, sasvim prvim redovima ne samo onih, koji danas pišu, no i onih koji su do danas pisali na srpskom jeziku«. Težišče Glonarjeve ocene je na prvinah podedovanega in na družbenih določnicah zajetega življenja, torej v delovanju »nečiste krvi« in »sevdaha kot nečesa tujega, ko zastruplja posameznike iz tega okolja«. Na ožji literarni ravni pa Stankovićevega roman Glonarja zaposluje s svojo fenomenologijo značajev kot posledico »hipersenzibilne psihe in njegovega treznega realističnega brzdanja pisateljskega intelekta«. Prav to Stankoviću omogoča, da izoblikuje ne opisovanje ampak »plastične sinteze, ki so vidne in umljive tudi onemu, ki teh krajev in njegovih ljudi ne pozna«.

Kmalu po Glonarju se na zagrebško izdajo Nečiste krvi s podlistkom v Slovenskem Narodu (1919, št. 254) oglasi še Fran Govekar, tedaj dramaturg Slovenskega narodnega gledališča. Tudi ta poudarja vsebino in povezovalni namen Ogrizovićevega spisa, s katerim hoče hrvaški dramatik opozoriti svoje sonarodnjake na vrednote tedanje srbske književnosti. Najdlje pa se Govekar zadržuje ob vprašanju, zakaj so vezi in obveščenost o srbski književnosti nerazvite, kakor je nezadostno tudi srbsko poznavanje slovenske književnosti. Pravi, da je končno porušen kitajski zid med oba naroda, ki so ga postavili nemško-madžarski oblastniki. Največjo oviro sedanjemu boljšemu spoznavanju in izmenjevanju Govekar vidi v pisavi in v jeziku. Pritožuje se, da tudi Srbi v tej smeri niso ničesar prispevali, da niso sodelavali ne v Ljubljanskem zvonu ali Slovanu, ne v Dom in svetu in tudi ne v Slovenskem Narodu. »Cirilica nam je delala velike ovire in jih dela še danes. A teh ovir Srbi niso odstranjevali.«

O Nečisti krvi slovenski naturalist sodi, da Stankovića ne gre vzporejati z Zolajem ampak z Dostojevskim. »Stanković in Dostojevski sta podala veličanje slike padca človekovega, oba sta velika v slikanju ljudskih propadov.« Ko pravi, da je po naključju dobil v roke Koštano in jo kot Nečisto kri bral s slovarjem, označi delo kot dramo »najnižjih globin srbskega kmetskega življenja. Silna seksualna strastnost, ki ne pozna mej niti v najožjem sorodstvu, in grozna alkoholičnost vsega miljeja sta predstavljeni s kipečim temperamentom in z naturalistično plastiko.« Želi si, da po ugodni Skerličevi kritiki »Koštana čim preje doživi tudi slovensko predstavo«. Žal se to vse do danes ni zgodilo v nobenem slovenskem poklicnem gledališču. Le prek Konjovićeve opere so slovenski obiskovalci opere v Ljubljani leta 1931 mogli v petnajstih predstavah posredno spoznavati Stankovićevo dramo.¹

Na zagrebško izdajo Stankovićevega romana leta 1917 se je končno pojavil še tretji slovenski odmev, čeprav objavljen šele leta 1923 v Domu in svetu,² napisal ga je Anton Breznik. Ta slovenski slovničar se je že leta 1908 v Mentorju, dijaškem mesečniku, zavzemal za spoznavanje srbohrvaščine in cirilice. Očitno je tudi članek ob Stankovićevega romanu nastal iz jezikoslovne vneme, saj Breznika zanima predvsem narava Stankovićevega jezikovnega stila. Medtem ko sprejema piščevo poseganje v resnični ljudski besednjak in stavčno stavo pa celo rabo turcizmov in nemčizmov, zavrača sintaktične lastnosti, ki o njih sodi,

¹ Repertoar slovenskih gledališč 1867—1967. SGM, Ljubljana, 1967, iztočnica 2189.

² Pisec jubilejnega članka o Borisavu Stankoviću, v Naših razgledih 4. VI. 1976, obravnava ta prispevek kot naš prvi odmev na srbskega pisatelja.

da so izrazita posledica vpliva francoščine. Menda je naš jezikoslovec bolje poznal jezikovni slog hrvaških pisateljev, podoben ali celo vzporeden slovenskemu, a tuje so mu bile razvojne silnice srbskega modernega književnega jezika, ki so ravno v Stankovićevi prozi dobivale izrazito obliko, kasnejši srbski pripovedni slog pa se je — kot je znano — razvijal prav v tej smeri.

Glomarjev, Govekarjev in Breznikov pristop k Stankovićeveemu delu torej predstavlja slovensko publicistiko o srbskem pisatelju do zedinjenja. Poslej je slovenska publicistika o delih iz drugih književnosti v Jugoslaviji močno zaživela in je po pravici mogoče trditi, da je v poznih dvajsetih letih in v prvi polovici tridesetih po obsegu kot po ugledu pišočin, pa tudi po kvaliteti dosegala stopnjo, kakršne ni imela nikoli kasneje, niti po osvoboditvi.

Stankovića je slovenska publicistika v dvajsetih in tridesetih letih spremljala tudi v dnevnem in tedenskem tisku, npr. ob različnih spremnih okoliščinah in ob polemikah v zvezi z njegovim delom Pod okupacijom ali ob Koštani in ob vlogi ostarele Ciganke Koštane, ko je branila svoje pravice, namišljene in resnične. Prav tako je pisala ob pisateljivi smrti, šestdesetletnici rojstva, ob Konjovićevi operi Koštani, o prevodu romana v nemščino in poljščino.

Danes je iz vsega publicističnega gradiva zanimivo predvsem tisto, kar je bilo napisano o Stankovićevi besedni umetnosti, pojavljalo pa se je ob izdajanju njegovih zbranih del v Beogradu. Pazljivi slovenski spremljevalec drugih književnosti in teh pri nas, Božidar Borko, je objavil v Ljubljanskem zvonu (1927, 1928, 1929) tri prispevke, tj. obsežnejši esej o pisatelju in dva krajša zapisa kritične vsebine, predvsem na račun neprečiščene uredniške prakse; pri tem opozarja na uredniška načela in prakso Ivana Prijatelja pri izdajah zbranih del slovenskih pisateljev pri Tiskovni zadrugi.

Kot poznavalec sodobnega dogajanja v obči književnosti, kjer prevladujejo »čedalje bolj izkonstruirane, umstvene in ritmu prirodnega življenja odtujene književnosti«, Borko sodi, da bi utegnil biti »Balkan eno izmed onih evropskih zakotij, kjer ima instinkt še prosta pota in kjer človek ni mehanizem s točno premišljeno in intelektualno funkcijo, marveč bitje iz mesa in krvi«. Jasno je poudarjen Borkov slovstveni nazor, ki nasproti pragmatizmu v književnosti in vpreganju literature v socialno ideološko funkcioniranje poudarja občo naravo in estetsko avtonomnost literarne umetnosti. Tak nazor je zastopal ob Krležu in je s tega vidika pisatelja tudi branil pred enostranskimi pragmatičnimi hotenji tedanjega časa.

Drugo, kar je v Borkovem razmišljanju o Stankoviću zanimivo in tedaj aktualno, je njegova misel, da v »evropski književnosti še vedno ni balkanizma, kakor je na primer skandinavizem, ni umetniško izoblikovanega, kondenziranega, očiščenega balkanskega tipa«, čeravno razpolaga balkanski element z izrazito kulturnotvorno močjo, ki bi mogla »prisiliti zahodne narode, da asimilirajo vase tudi balkansko duševnost kot komponento evropske kulture«.

Takšna možnost se po Borkovi sodbi ponuja ravno s Stankovićevim delom, četudi je na videz tako zelo regionalno pobarvano. Spričo pisateljave ustvarjalne moči prav tu »opažamo genialne poteze do občečloveške izraznosti povzdignjenega balkanskega tipa«.

Kot številni literarni publicisti po Skreliću tudi Borko zastavlja vprašanje rastonosti v književnem delu in sodi, da je pri Stankoviću zajeta prav s specifično krajevno obarvanostjo njegove umetnosti. To je njegova genialna introspekcija, ki z njo prisluškuje glasbi krvi, rasti in upadanju strastnosti. S tako zmožnostjo je hotel dognati in fizično občutiti krvno dediščino prednikov, ne pa kakor Zola v »Le docteur Pascal« ukvarjati z literarnim eksperimentiranjem psihološkega hereditarizma, sklepa slovenski esejist Borko. Ni naključje, pravi, da se kar v dveh naslovih pojavlja fenomen krvi: v Vreli krvi in v Nečisti krvi. A posebno v Koštani ali Tašani je dedno le sinonim kipeče radosti in strastnosti balkanskega tipa. Nasproti drugim, tudi Skerliću, Borko sodi, da je enostranska usmerjenost Stankovičeva v vzhodnjaški zanosni »dert« in boleštni »sevdah«, ki aterira v ljubezni-viharju, ljubezni-boli in ljubezni-usodi, jasen znak močne osebnosti, od začetka do konca zveste svojemu notranjemu klicu, notranji nuji.

Socialno antropološke korenine rasnega pri Stankoviću išče in najde Borko v okolju, kakor odseva v pisateljevem izviru, kjer je »zakopan v staro očetovsko tradicijo, dojemljiv za pustolovščine in sladostrajše, telesno zdrav, čeprav že malce raznežen, le formalno religiozen, trmoglav in lokav, nagnjen k primitivnemu estetizmu«. Vendar pa Stankovića očitno zanima problem rase v njenem neizogibnem razkroju, poudarja Borko in meni, da dekadence ne pogojujejo toliko »hereditarni in bolezenski vplivi, kolikor mešanje in križanje z drugimi rasami«. Stanković tega procesa ne zajema in ne spremlja z vidika kake znanstvene teze, »marveč izključno kot umetnik, ki ga omamlja mogočni ritem življenjskih sil, poezija spajanja različnih življenj, relacija rodbinskih npravi, rasne odbranosti in ekonomskih interesov nasproti krvi«. Ne zanima ga torej kvalitativno vrednotenje teh fenomenov. V tem postopku je zakoreninjena tudi literarna, pripovedna narava Nečiste krvi, kjer se okoli središčnega lika nizajo posamezne, domala avtonomne situacije brez čvrstješe kompozicije velikega evropskega stila.

Končno izoblikuje Borko sodbo, da Nečista kri z rasnim zajemanjem posameznikov, posebno še Sofke, ne ustvarja ženske čistega dinarskega tipa, ženske srbske narodne pesmi, predvsem seveda Majke Jugovičev. Sofka je celo njeno nasprotje. »To je poezija v srbstvu razkropljenih rasnih drobcev, rimskih kolonistov, bizantinskih trgovcev, turških janičarjev, albanskih gorcev in Ciganov... To je svet zase, Balkan, velik kotel, ki iz njega neprestano puhte sopare Vzhoda in Zahoda.«

Med vojnama je o Nečisti krvi pisal tudi Ivo Brnčić (LZ 1934), in sicer ob ponovni izdaji romana pri Srbski književni zadrugi l. 1933. Zapisek je kratek in v njem pravi, da je beseda o »psihološko nenavadno poglobljenem in folkloristično privlačnem romanu o razpadanju neke specifične balkanske socialne sredine«. Zares je škoda, da se tako značilni, razgledani in samostojni razpravljavec o naravi in vlogi književnosti v sodobnem času, kakršen se kaže Brnčić ob Cankarju, Krležu in drugih, ni utegnil temeljiteje ukvarjati s Stankovićem. Ob slovenskem prevodu Nečiste krvi je od Slovencev tedaj pisala le Angela Vodetova v Ženskem svetu (1934), priobčen pa je bil tudi odlomek.

Po osvoboditvi je slovenska publicistika spremljala Stankovića bolj priložnostno kot dotlej. Priobčenih je nekaj jubilejnih zapiskov, npr. ob 70-letnici rojstva (J.

Jurančič, St. Kosovel), ob novi izdaji prevoda Nečista kri, ob prevodu v francoščino, in ob slovenskem prevodu zbirke krajše proze pod naslovom Ovenela roža. Širše je v naravo Stankovičevega dela želel pronikniti J. Pogačnik v svojem seminarsko zasnovanem delu, v obsežnejšem Fragmentu o Stankoviću (Umetnostna opredelitev romana Nečista kri. Nova obzorja 1957).

Tudi prevodno delo se po osvoboditvi ni razširilo kaj bistveno, če upoštevamo, da so med vojnoma Stankovičeva dela precej objavljali. Prevod Nečiste krvi Frana Albrehta leta 1933 je prva samostojna Stankovičeva knjiga v slovenščini,³ medtem ko bi sploh prvi slovenski prevod Stankovičevega dela bila Zadušnica. Prevedel jo je Alojz Gradnik in v goriški Zabavni biblioteki 1920 jo je objavil njen utemeljitelj France Bevk. V istem snopiču je bil priobčen tudi Gradnikov prevod Stanoje. Zadušnica je bila do 1940 objavljena še trikrat, 1925 v Jutru, 1927 v Slovenskem Narodu in 1940 ponovno v Jutru. Prva prevoda sta torej izšla pri Slovencih zunaj meja kraljevine Jugoslavije. Tako se je zgodilo tudi s tretjim prevodom, s prozo Naš Božič, ki je bil prvič objavljen v Koroškem Slovincu 1925, tiskanem na Dunaju. Novi prevod Toneta Potokarja je izšel v Slovincu 1929.

Tedanji zamejski Slovenci so očitno zavestno prevajali Stankovića in menda na ta način nekako odgovarjali s kvalitetno literaturo tistega naroda, ki je zaradi monarhistične tradicije pri okoliščinah ob zedinjenju, ob sprejemanju mirovnih pogodb in ob plebiscitu pogosto bil v tisku in besedi argument nasprotnikov političnega procesa. Tako je tudi France Bevk leta 1929 v Trstu v Biblioteki za pouk in zabavo objavil prevod Stankovičeve proze V noči, medtem ko naslednje leto v Koledarju Goriške matice prinaša svoj prevod proze Tajne bolesi. Zanimivo kaže na tedanjo medsebojno pozornost med zamejskimi Slovenci in Hrvati okoliščina, da je istrski hrvaški publicist Ante Rojnić v zagrebškem Obzoru leta 1930 pisal o tej publikaciji.

Malokdo bi si danes mogel predstavljati, da so te okoliščine pripomogle k popularizaciji Stankovičevih del med Slovenci. Tako tudi ni nenavadno, da je najobsežnejši novinarski prispevek po osvoboditvi o Stankoviću prinesel Primorski dnevnik v Trstu, in sicer leta 1951 s člankom Mojster srbskega psihološkega romana Stana Kosovela, Srečkovega brata.

Ob navedenih je med vojnoma bil objavljen tudi odlomek iz Nečiste krvi v Ženskem svetu leta 1927, torej ob Stankovičevi smrti, po osvoboditvi pa najprej Jurančičev prevod proze Jurjevo (Obzornik 1951) in zbirka krajše proze Ovenela roža v prevodu Pavla Flereta.⁴ Nova izdaja Nečiste krvi v Albrehtovem prevodu je izšla že 1950, tretja pa ob stoletnici pisateljevega rojstva 1976. Povsem gotovo je, da je med slovenskimi bralci kvalitetne literature iz srbske književnosti prav Nečista kri posebej cenjena.

³ O Albrehtovem prevodu pravi Stanko Janež naslednje: »O prevodu je treba reči, da je kongenialna posustvaritev izvirnika: ko ga bereš, ti zbuja vtis, da je roman v vseh sestavinah enkratna zlita celota: bodisi v graditvi stavkov, v skladanju besede k besedi, v opisih, v pogovorih, v pripovedovalčevem govoru, v celotnem pripovedovanju, ta pa ima pečat pesniškega-lirskega govora, pečat osebno doživete stvaritve.« St. Janež: Borislav Stanković 1867—1927. Naši razgledi, 4. 6. 1976. — Nekoliko drugačen sodelek, predvsem glede posamičnosti oblikuje Tone Potokar (Nova obzorja 1951). Prim. tudi Potokarjev članek Slovenski prevod Stankovičeve Nečiste krvi. Slovenski beograjski (zagrebški) tednik, 2/1934, 3, 2—3.

⁴ Prim. o tem: T. Potokar, Ovenela roža in druge povesti; Nova obzorja 1952. — Ivan Skušek, B. Stanković: Ovenela roža; Naši razgledi 1952, 21.

Umetniška beseda Borisava Stankovića je bila v slovenskem kulturnem okolju dovolj zgodaj predstavljena, vendar pa v desetletju in pol, ko so izhajala njegova najpomembnejša dela, o njem slovenski publicisti niso pisali. Primeren odmev je doživel roman Nečista kri, vendar šele pa zaradi zagrebške izdaje leta 1917. Ta okoliščina osvetljuje razmere, v kakršnih so slovenski bralci dobivali in sprejemali srbske knjige. Kolikor so prihajale mednje, so bile težko razumljive zaradi pisave, v Stankovičevem primeru pa še posebej tudi zaradi jezika. Zato ni naključje, da se eden zgodnejših odmevov usmerja k obravnavi jezika, drugi pa k osvetlitvi razmer, ki zavirajo medsebojne stike in spoznavanje tudi po zedinjenju. Deset let pozneje, ob izhajanju Stankovičevih zbranih del, se slovenska publicistika odziva nanj obsežneje.

Božidar Borko pa se že konec dvajsetih let kot privrženec estetsko avtonomnega in obče humanističnega nazora o književnosti in o njeni vlogi posveča Stankovičevemu delu z rasne, zgodovinsko socialne in estetske strani, poudarjajoč njegovo vidno mesto v sodobni srbski književnosti. V njem vidi možnosti včlenitve balkanskega tipa človeka, njegovega bistva in njegove slovstvene podobe v evropsko kulturo.

V tridesetih letih je pri nas v središču pozornosti socialna književnost in vprašanje vloge književnosti glede na napredne socialne ideje ter na možnosti vpliva pri družbenih preobrazbah. V tem času so nekatera književna dela iz poprejšnjega obdobja prav v tej zvezi pogosto v ospredju, posebej kot izhodišča ali oporišča pri opredeljevanju razmerja med književnostjo in družbo. Kakor Cankarjevo se tudi Stankovičevo delo znajde sredi teh razprav. V jugoslovanski književni publicistiki politične levice proti koncu tridesetih let, predvsem v prispevkih Branka Rudolfa, Radovana Zogovića in Borisa Žiharla (če naštevamo po časovnem zaporedju), ki jih izzove dogmatični pristop Žarka Plamenca, tj. Arpada Lebla, dosega njuno vrednotenje specifični kvalitativni vrh.

Mimo daljšega Kosovelovega eseja o Stankoviću slovenska publicistika po osvoboditvi ni dala pisateljevemu pomenu ustreznega članka. V splošnem je vidno zaostajala za prispevki med vojnama. Neposredno govori o Stankoviću pravzaprav le knjiga izbranih esejev Jovana Skerlića, ki jo je pripravil Tone Potokar (1959), četudi je beseda o Koštani in Nečisti krvi občutno skrajšana.

Prevodno posredovanje Stankovića je pri Slovencih celovitejše, ker je zgodaj in po primernem izboru bila predstavljena predvsem krajša proza. Posebej zanimive so okoliščine, ki so spodbujale prevajanje in objavljane njegovih del v dvajsetih letih, ko so jih posredovali največ Slovenci v takratnem zamejstvu. Ker pri tem ni soodločala narodno idejna ali celo narodno politična aktualizacija Stankovičevih del, je očitno, da so odločala estetska merila. Po estetskih merilih je zajet tudi celotni prevodni delež Stankovića v slovenščini. Treba pa bi ga bilo po istih kriterijih še razširiti, posebno s krajšo prozo.